

АЗЪТ В ПСИХОАНАЛИТИЧНАТА ТЕОРИЯ НА З. ФРОЙД – СЪДЪРЖАНИЕ И РЕЛАЦИИ

доц. д-р Йонка Балтаджиева
Бургаски свободен университет

THE EGO IN THE PSYCHOANALYTIC THEORY OF Z. FREUD – CONTENT AND LINK

Assoc. Prof. Yonka Baltadzhieva
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: В статията се разглеждат идеите на З. Фройд за Аз като психична инстанция на личността. Проследени са връзките и отношенията на Аз с другите две инстанции То и Свръх Аз, формулирани от З. Фройд. Изведени са съдържателните характеристики на Аз.

Ключови думи: *Аз, То, Свръх Аз*

ABSTRACT: The articles reviews the ideas of Z. Freud about the Ego as a psychical component of the personality and the relations of the Ego to the Id and the Super Ego as other personality's components, formulated by Z. Freud. The article also focuses on the Ego's conceptual characteristics.

Keywords: *Id, Ego, Super Ego*

Психоаналитичната теория на Зигмунд Фройд се счита за едно от великите постижения не само в сферата на психологията, но и в човешкото познание изобщо в края на 19 и първите три десетилетия на 20 век. Теорията и основните идеи на З. Фройд са подложени на безброй анализи, интерпретации, критики и възхвали. Те дават началото на нови концепции и парадигми, на експериментални проучвания, опитващи се да обяснят различни поведенчески прояви и психични феномени. Многобройните анализи и интерпретации на формулираните от З. Фройд идеи до известна степен изкривяват тяхната същност, такава, каквато е представена от него. В пълна сила това се отнася до концепцията на З. Фройд за тристепенната йерархична структура на психиката и до характеристиката на всеки компонент в тази структура – То, Аз, Свръх Аз (Id, Ego, Super Ego).

Целта на изложението е:

- да се представят идеите на З. Фройд за психичната инстанция Аз,
- да се открий психичното съдържание, което той приписва на Аз,
- да се анализира трикомпонентната структура на психиката, която З. Фройд формулира, в опита си да разкрие динамиката на Аз-а.

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

Връщането ми назад към идеите на З. Фройд е предизвикано от научния ми интерес към една централна личностна характеристика Аз-концепцията и нейната динамика в процеса на онтогенетичното развитие. Именно нейното формиране и развитие в детството слага дълбок отпечатък върху човешката личност и определя посоката на нейния жизнен път. Още в самото начало на изложението трябва да определя ясно неговите граници – то е изцяло обърнато към съдържателния аспект на конструктите Аз, То и Свърх Аз, произтича от психоаналитичната теория на З. Фройд и е логично вплетено в нея.

„Азът” (Das Ich¹, Ego)

За да разберем идеята на З. Фройд за Аз, за неговата роля и място в психичния живот на отделния човек, задължително трябва да установим отдалечеността/включеността на Аз в психичното, разчленено от З. Фройд на „съзнавано и несъзнавано” (Фройд, 1923, 1992, с. 159). Разграничаването в психичното на съзнавано и несъзнавано се опира на възприятието и неговата връзка с тях. Всяко „нещо”, което е обект на възприятието и се намира във фокуса на вниманието, е съзнавано, не може да не бъде такова. Според него „съзнанието не е същност на психиката, а нейно качество наред с другите качества” (пак там, с. 160). Съзнанието като качество и съзнаването като процес се основават на възприятието. Ако възприятието е задължително съзнавано, то представата (резултат от възприятието) като вътрешен образ или мисъл е по-динамична и променлива и в различни времеви отрязаци и ситуации може да променя своята яркост и пълнота до степен на пълно избледняване и преминаване в латентно състояние. Тя отново може да върне своята яркост и ясност „при лесно създаващи се условия” (пак там, с. 160). З. Фройд свързва представата с признака „латентна”, което за него означава „съзнаваема във всеки един момент” или възможност за придвижване от несъзнавано към съзнавано. „В този смисъл несъзнаваното съпада с латентното съзнаваемо” (пак там, с. 160). З. Фройд посочва, че това определение на несъзнаваното не е достатъчно достоверно и е оспоримо. Затова той извежда неговата същност от друго психическо качество – „душевната динамика”, от промените, които се наблюдават в психичните прояви на неговите пациенти. Той приема, „че съществуват много силни душевни процеси или представи....., които не могат да се осъзнаят”, защото „нещо” пречи да се осъзнаят (пак там, с.160/161). Това „нещо” в психоаналитичната теория се нарича „съпротивляваща сила”.

Представата (трансформираното минало възприятие) ще бъде открита за съзнанието (включена в него, разкрита за него, изплувала в него), ако съпротивителната сила бъде преодоляна. Състоянието, в което те се намират (ду-

¹ DAS ICH UND DAS ES und andere metapsychologische Schriften. Fischer Verlag, Frankfurt am Mainq 1978. В: - Отвъд принципа на удоволствието, С., 1992.

шевните процеси и съпротивителните сили), З. Фройд определя като „изтласкване“, а силата, която го поддържа, като „съпротива“ (пак там, с.161). В този смисъл според него „понятието за несъзнавано“ е почерпено от учението за изтласкването (пак там, с.161).

Богатият клиничен опит на З. Фройд му помага да прозрے, че психиката има и друго качество, което определя нейното съдържание и динамика – предсъзнавано. Предсъзнаваното има двойствена природа – възниква под формата на представа (съзнавано) и в различно време, и при различни ситуации може да премине в латентно състояние или да се „скрие“ в несъзнаваното. По тази причина той дефинира конструкта „словесна представа“ („образ“ на вече възприетата дума, паметова следа на думата) (пак там, с. 165). Словесната представа позволява да бъдат открити по-ясно съзнавано и несъзнавано, като се отдели една област от съзнаваното, наречена от З. Фройд предсъзнавано. Именно предсъзнаваното има отношение към словесните представи и паметовите следи. Като основни паметови следи се отделят думите, а като значима сетивна система, която осигурява съдържанието на предсъзнаваното – слуховото възприятие. Думата се откроява като носител на информация, нейното запечатване в паметта осигурява съдържателно предсъзнаваното (когато тя се забравя). Съзнаваното също е по съдържание „възприетото“ и затова „всичко вътрешно, което иска да стигне до съзнанието (с изключение на чувствата), трябва да се превърне във външно възприятие“ (пак там, с. 165). З. Фройд допуска, че и системата на предсъзнаваното, както и съзнаваното има „особен сетивен произход“ (пак там, с. 166).

Между двете качества на психиката – предсъзнавано и несъзнавано има съществена разлика. На несъзнаваното е присъща динамика и то може да се променя по качество и съдържание. Предсъзнателното съществува само в описателен смисъл (няма движение към съзнаваното, защото то по природа е било съзнавано и може пак да стане без усилие). „В описателен смисъл има два вида несъзнавано, в динамичен обаче само един“ (пак там, с.162). Несъзнаваното е действително „изтласканото“ (скритото), а „латентното несъзнавано“ е свързано със съзнаваното, то е едновременно съзнавано и несъзнавано и се движи свободно от едното качество към друго (не в пространствения смисъл на „движението“, от едно място към друго, а като преобразуване в друго психично качество).

Съдържанието на съзнаваното (съзнанието) се определя като „повърхността на душевния апарат“ (пак там, с. 164). То е „функция“ на една система, която в пространствено отношение е първата отвън навътре, от външния свят към вътрешния (пак там, с. 164). Така съзнаваното се свързва със сетивността, с възприятието (външно и вътрешно), т.е. с усещанията и преживяванията на всичко, което въздейства върху сетивата. В съдържанието на Аз (както съзнавано) се включват всички възприятия – на света, на себе си и на своя вътрешен свят, и тяхното преживяване. Но пространствената, „топична“ идея

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

за душевния живот (вътре/вън) не може да даде достоверно обяснение на вътрешните процеси в Аз-а, в психичното, които З. Фройд определя като „мисловни” (пак там, с. 165).

Къде е мястото на Аз в тази сложна конструкция? Според З. Фройд представата на неговите съвременници за Аз е, че той е „организация на душевните процеси у личността” (Фройд 1923, 1992, с. 163). Съзнанието (съзнаването) е свързано именно с този Аз. „Той е душевната инстанция, която контролира всички душевни процеси” (пак там, с. 163). Аз има контролни функции спрямо всички душевни (психични) процеси на личността, поради това от Аз-а тръгва изтласкването. В резултат на дефинирането на тези връзки и взаимодействия З. Фройд постулира нов конфликт – „между организираното Аз и отделеното от него изтласкано”.

З. Фройд допуска, че част от Аз също може да бъде несъзнавана. Както вече беше посочено, съзнаването и Аз са свързани с външното възприятие, но З. Фройд се затруднява да обясни връзката между Аз и вътрешното възприятие (Фройд, 1923, 1992, с. 166). Вътрешното възприятие „дава усещане за процеси в най-дълбоки слоеве на душевния апарат” (пак там, с. 167). Те (слоевите) могат да бъдат разположени по континиума „удоволствие-неудоволствие”, да са „мултилокални” и да имат „противоположни качества” (пак там, с. 167). Усещанията и чувствата се осъзнават, ако стигнат до възприятието. Посредник за превръщането на вътрешните мисловни процеси във възприятие са словесните представи. И така се открива възможност да се „доизгради представата за Аз-а” (пак там, с. 168). Определението е: „Аз-ът излиза от системата Възприятие като нейно ядро и включва на първо място предсъзнаването, опиращо се на паметовите следи” (пак там, с. 168). Но Аз, поради това че включва паметови следи, може да бъде и несъзнаван. Тази на пръв поглед противоречивост и несъвместимост по отношение на неговата съдържателната характеристика смущава З. Фройд и той въвежда ново понятие, нова инстанция като обяснение на противоречието – То.

Автор на конструкта То е Г. Гродек (пак там, с. 168). З. Фройд избира това местоимение от среден род, защото според него е „подходящо да изрази основната черта на тази „душевна провинция” – нейната отчужденост от Аз-а” (Фройд, 1932, с. 450). Този нов конструкт му помага да позиционира по-надеждно Аз в системата „съзнавано-предсъзнавано-несъзнавано”. Така Аз се свързва с онова, което идва от системата на възприятието и отначало е предсъзнавано. То е другото психично, което се свързва с Аз, несъзнавано е по природа (произход), продължение е на Аз, „държи се като несъзнавано”. То е „тъмната страна, недостъпна част на нашата личност”, негово съдържание са нагоните (Фройд, 1932, с. 451). „Нагоните изпълват То с енергия” (пак там, с. 451). Аз и То стават две психични инстанции, които са в различни отношения със системата „съзнавано-предсъзнавано-несъзнавано”. Аз и То нямат в пространственото и времевото измерение ясна граница.

В психичните прояви на всеки човек в определено време и при определени ситуации Аз и То имат общност на съдържанието (психичните усещания и чувства) и се осъществява динамичен преход от едната към другата инстанция. Механизмите, чрез които се реализира преходът, са свързани с изтласкването. Индивидът се представя като едно психично То, непознато и несъзнано, на повърхността му е разположен Аз, който се развива от „системата Възприятие”, като нейно ядро (Фройд, 1923, 1992, с. 168-169). Топографията на двете инстанции (графичното изображение на отношенията между Аз и То) показва, че Аз обгръща То, но не изцяло”, а само дотам, докъдето се включва системата на възприятието. По-значимото в този модел е, че Аз не е строго разделен от То, може да се слива с него, да преминава в него. З. Фройд посочва, че в съдържанието на То присъства и „изтласканото”. Следва уговорката, че изтласканото е само част от него.

Системата, разработена от З. Фройд, показва нещо много важно за определянето на същността на Аз – „Аз-ът” представлява онази част от „То”, която се е изменила под прякото влияние на външния свят при посредничеството на Възприятие-Съзнание”... (Фройд, 1923,1992, с. 169). Чрез Аз външният свят влияе върху То. Аз се задейства чрез „принципа на реалността”, а То – чрез „принципа на удоволствието”. Движението на психичното съдържание от Аз към То означава включване на външния свят (в цялото му многообразие) в контролиране на природната същност на индивида. За З. Фройд възприятието има централна роля в Аз, а природното (нагоните) – в То (пак там, 169). „Аз-ът е разум и трезвомислие, а То е страсти” (пак там, с.170). Аз трябва непрекъснато да разграничава събитията, които се случват в психичен план, от реално случващите се събития във външния свят. Той трябва да различава реалност от фантазия, да се променя в зависимост от новия опит. Аз може да направлява поведението в нужната посока, като удовлетворява инстинктивните потребности (принцип на реалността).

За възникването на Аз и отделянето му от То значение има още един много важен момент – собственото тяло на човешкия индивид и възприемането му като външен обект, който се усеща чрез допира (осезанието) (пак там, с.170). Възприеманото на собственото физическо тяло може да се раздели на външно и вътрешно възприемане. Като пример за второто той посочва „усещането за болка” – чрез него познаваме (възприемаме) по нов начин органа, който предизвиква болката. Изводът, който прави З. Фройд в резултат на тези разсъждения, е, че Аз е преди всичко нещо телесно, а и проекция на една повърхност”, „...съзнаваният Аз е преди всичко телесен Аз” (пак там, с.170, 171). Разликата между двете психични инстанции не бива да се абсолютизира и трябва да се приеме идеята, че „Аз-ът е развила се по особен начин част от То” (пак там, с.180).

В по-късни свои трудове З. Фройд доразвива идеите си за Аз-а (Фройд, 1932, 1990, с.436). „Аз-ът може да вземе себе си за обект...., да се наблюдава, да се критикува и да върши със себе си какво ли не още” (Фройд, 1932,

*Азът в психоаналитичната теория на З. Фройд –
съдържание и релации*

с. 437). Допуска се раздвояване на Аз-а и противопоставяне на една негова част на друга. Следвайки логиката на това твърдение, З. Фройд посочва, че в обикновения език „това, което отделяме в Аз-а иму го противопоставяме, е съвестта” (пак там, с. 438). Съвестта в Аз той нарича Сврѣх Аз.

Сврѣх Аз (Super Ego)

Обяснението на психичния живот на човека през идеите на психоаналитичната теория води до отделянето в Аз на една особена част (съвкупност от психични прояви), наречена от З. Фройд „азов идеал” или Сврѣх Аз (Фройд, 1923, 1992, с. 171). Мотивация за неговото описание се открива и в други произведения на З. Фройд, както той сам посочва: „Въвеждане на нарцисизма” (1914) и „Психология на масите и анализ на Аз-а”.

Сврѣх Аз се описва като по-слабо свързан със съзнанието. Възникването му е резултат от присъствието в човешката природа на два изключително важни биологични фактора. Първият фактор се свързва с продължителната детска безпомощност и зависимост на съществуването на човешкия индивид от другите хора. Вторият е Едиповият комплекс (прекъсване на либидното развитие от латентния период). В по-късните си разсъждения З. Фройд отчита, че вторият фактор е по-скоро „психологичен факт”, двата фактора са тясно свързани (Фройд, 1932, с. 445). В резултат на отмирането на Едиповия комплекс се осъществява идентификацията с родителите, с майката и бащата (пак там, с. 176). Съдържанието на тази психическа инстанция включва „родителското влияние”, което през погледа на поколенческата история има „исторически”, наследствен, генерационен характер, особено що се отнася до моралните и естетическите категории. Сврѣх Аз е в определена степен консервативен и до края на живота на човека запазва специфичните си особености от времето на своето възникване.

Отношенията между Аз и Сврѣх Аз са изначално конфликтни (по произход). Това са конфликти, които са в резултат на противоположност на „външен и вътрешен свят, на реално и психично” (пак там, с. 178).

Сврѣх Аз може да се разглежда като самостоятелна психична инстанция, водеща началото си от определени трансформации в Аз и една от функциите на тази инстанция е да съди (съвестта) (Фройд, 1932, с. 437). Другата функция на Сврѣх Аз, която е свързана със съвестта, е самонаблюдението (пак там, с. 439). Сврѣх Аз притежава собствени цели, независима от Аз енергия и известна самостоятелност.

В началото на живота на всеки човек, ролята на Сврѣх Аз се изпълнява от „външна сила” – родителския авторитет (пак там, с. 441). Родителите ръководят детето чрез два инструмента – любовта и наказанието (количество любов и страх от наказание). На мястото на родителската инстанция се появява съвестта (Сврѣх Аз). Тя изземва техните функции спрямо порасналото дете – да ръководи, да наблюдава и да заплашва (пак там, с. 441). Съвестта се интер-

нализира чрез родителските наказания. В по-късните етапи от индивидуалния живот на човека в съвестта (Сврѣх Аз) се включват и въздействията от други хора, които са „заместили“ родителите – други възрастни и образци на подражание (пак там, с. 443). По тази причина в зряла възраст Сврѣх Аз става безличен и отдалечен от родителския авторитет. З. Фройд стига още по-далеч в разсъжденията си и отбелязва, че „съобразяването със Сврѣх Аз-а ни помага да разберем социалното поведение на човека” (пак там, с. 445).

З. Фройд натоварва Сврѣх Аз с още една функция – „носител на идеалния Аз”, с който Аз се съизмерва и към който се стреми (пак там, с. 443). Сврѣх Аз се разглежда не само като ... „представител на всички морални ограничения”, но и като „застъпник на стремежа към усъвършенстване” (пак там, с. 445). „Азовият идеал” представлява поощрителната страна на Сврѣх Аз. В него се отразяват модели и еталони на психичен живот, които родителите харесват и одобряват. При окончателното формиране на Сврѣх Аз контролът се заменя със самоконтрол.

З. Фройд развива идеята си за „идеалния Аз” и неговата роля за разгръщането на Сврѣх Аз, както и за отношенията „идеал и съвест” още в едно от ранните си произведения „Въвеждане на нарцисизма” (1914), (Фройд, 1992). Той приема, че индивидът не се ражда със „структура от типа на Аз-а” (Фройд, 1914, 1992, с. 18). Психичната инстанция Аз се развива в процеса на индивидуалния живот, тя не е универсална, а строго индивидуална и субективна. Идеалът, който се изгражда, замества „загубения нарцисизъм на детството”, когато детето само си е било идеал (Фройд, 1992, с. 31). Механизмът, който трѣгва от Аз-изтласкването, се задейства, когато е изграден „идеал”. „Актуалният Аз” се съпоставя с „идеала”, идеализацията повишава изискванията на Аз (Фройд, 1992, с. 31). Съвестта е „специалната психична инстанция”, която „постоянно наблюдава актуалния Аз и го съпоставя с идеала” (пак там, с. 32). Съвестта има постоянна задача – да осигурява „нарцистично задоволяване чрез идеалния Аз” (пак там, с. 32). Но тя е натоварена с още една задача – да бъде „пазител на идеалния Аз”. Факторите, които определят изграждането на идеала (Идеалния Аз), са „критичното отношение на родителите” към детето, а по-късно и въздействието на другите възрастни (общественото мнение) (пак там, с. 33). Поради това, З. Фройд отчита, че в „идеалния Аз” са включени два компонента – индивидуален и социален (общият идеал на едно семейство, на едно съсловие, на една нация) (пак там, с. 38).

В заключение: „Аз, Сврѣх Аз и То са трите страни, области, провинции, които съставляват душевния апарат на човека” (Фройд, 1932, с. 450). Между тях няма ясно изградена пространствена граница. Те по-скоро преливат една в друга.

Обобщение

Могат да бъдат обособени четири групи характеристики на Аз, които разкриват неговото съдържание и отношения в психичните структури и които са изведени от идеите на З. Фройд.

1. Характеристики, които се отнасят до съдържателната страна на Аз:
 - Ядро на системата Възприятие и в този смисъл връзка с външния и вътрешния свят на човека;
 - Включва процеса на външно и вътрешно възприемане;
 - Включва паметовите следи на „нещо вече възприето” (главно словесни представи – думи);
 - Той е нещо телесно (биологична единица, която има сетива);
 - Той е и възприятие на собственото тяло;
 - Той е разум (знание) и трезво мислене.
2. Характеристики, които са свързани с функциите на Аз:
 - Осъществява контролни функции спрямо всички психични процеси;
 - Осъществява организация на психичните процеси;
 - Направлява поведението;
 - Различава реалност от фантазия.
3. Характеристики, които определят динамичните аспекти на Аз или релациите „Аз - опит - време - опит - Аз”:
 - Променя се в зависимост от новия опит;
 - Не е присъщ на човешкия индивид по рождение;
 - Развива се в процеса на индивидуалния живот.
4. Характеристики, определящи позиционирането на Аз в системата „съзнавано - предсъзнавано - несъзнавано”:
 - Част от Аз може да бъде несъзнавана и несъзнаваното в Аз се обяснява чрез То;
 - Аз е онази част от То, която се е изменила под влияние на външния свят и при посредничеството на същото То;
 - Включва предсъзнаваното, опиращо се на паметовите следи;
 - В Аз се отделя съвест и азов идеал, които композират Свръх Аз.

Литература:

1. Froyd, Z. (1923). AZ и TO. V: - Отвуд printshioa na udovolstviето. S., Nauka i izkustvo, 1992.
2. Froyd, Z. (1914). Vuvezhdane na nartshisizma. V: - Отвуд printshioa na udovolstviето. S., Nauka i izkustvo, 1992.
3. Froyd, Z. (1932). Lektshiya XXXI. Razchlenenie na psikhologicheskata lichnost. Produlzhenie na lektshiite za vuvvedenie v psikhoanalizata. V:- Vuvvedenie v psikhoanalizata. S., Nauka i izkustvo, 1990.